

Bouwhistorische en Archeologische

b e r i c h t e n

Historische gegevens bevinden zich niet alleen in het archief. Ook in de bodem van de stad en in de oude gebouwen kunnen we veel en bovendien gevarieerde historische gegevens aantreffen. Samen met de geschreven bronnen vormen de archeologische en bouwhistorische onderzoeksresultaten een bron voor stadsgeschiedenis. Daar waar de ene historische bron geen informatie verschaft, kan een andere bron nieuwe gegevens opleveren. Zo zal de archeologie onze kennis over de pre-stedelijke situatie en de vroegste stadsgeschiedenis van vóór de tijd van de geschreven bronnen kunnen verrijken. Daarnaast brengen zowel de archeologie als de bouwhistorie aspecten uit het dagelijks leven van de vroegere Boscchenaren aan het licht. Aspecten waarbij de archeologie en de bouwhistorie met name nieuwe informatie kunnen verschaffen, zijn drink- en voedingsgewoonten, de gebruiksvoorwerpen, de huizenbouw en vele andere aspecten van 'human history'. De gemeentelijke Bouwhistorische en Archeologische Dienst werkt daarom

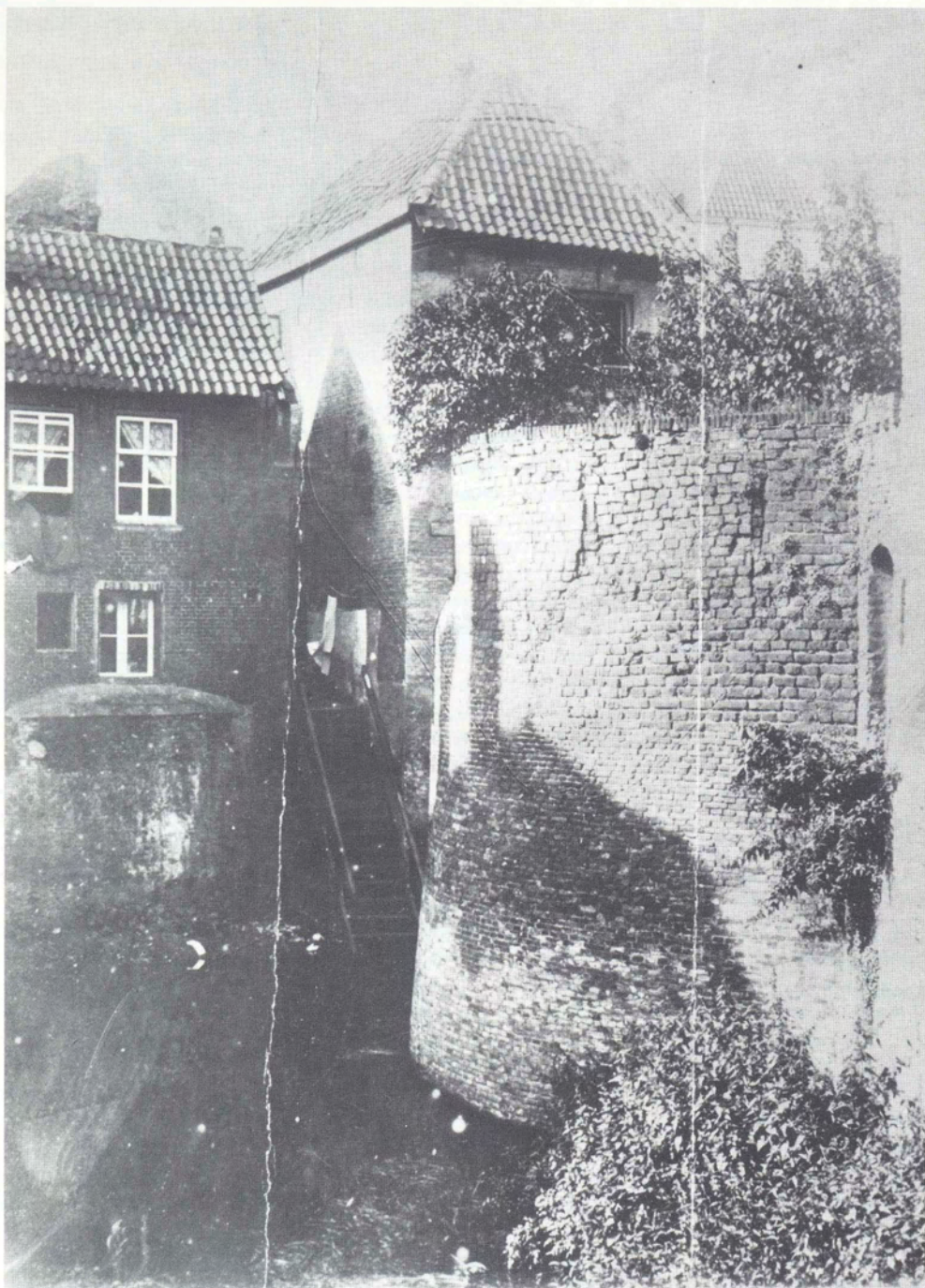
samen met het Stadsarchief om de kennis over onze stad in de breedte en de diepte te vergroten. Bouw- en grondsporen laten zich nog moeilijker lezen dan een slordig middeleeuws klerkenhandschrift. Vandaar dat de vondsten en resultaten van het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek eerst 'vertaald' moeten worden. In de rubriek Bouwhistorische en Archeologische Berichten, die tot de vaste bijdragen van het historisch tijdschrift zal gaan behoren, worden per aflevering een of enkele 'vertalingen' gepubliceerd van recente belangwekkende vondsten. Hierbij zullen de kleine onderzoeken en de waarnemingen, in de praktijk het merendeel van de onderzoeksactiviteiten vooral de aandacht krijgen. De berichten zullen geen kant-en-klare eindverslagen worden, maar meer het karakter krijgen van voorlopige rapportages. In een later stadium zullen de resultaten uitgebreid gepubliceerd worden in artikelen in dit tijdschrift of andere hiervoor bestemde publikatiemogelijkheden zoals de Kroniek Bouwhistorisch en Archeologisch onderzoek.

De waterpoort bij het Herman Moerkerkplein

Bij de restauratie van de Binnendieze en de aanleg van de terrassen en steigers bij het Herman Moerkerkplein bleek dat de grote ronde toren, onderdeel van de eerste stadsmuur, in een slechte staat verkeerde. Aan de buitenzijde kon door het zogenaamde 'inboeten' van nieuwe bakstenen het muurwerk redelijk worden hersteld. Aan de binnenzijde, dat wil zeggen de stadszijde, is de toren minder eenvoudig te restaureren. Vier bomen, die pal tegen de muur staan, hebben deze ernstig ontzet. De wortels hebben de zachte steen en de kalkmortel aangetast. Het grondwater van de hoger gelegen tuin achter de muur heeft ook tot de schade bijgedragen. Door de Bouwhistorische en Archeologische Dienst is een vooronderzoek ingesteld. Bij de voorgenomen restauratie van de toren zal het historisch onderzoek worden aangevuld. Hier volgen alvast de voorlopige bevindingen.

Datering

's-Hertogenbosch verkreeg aan het eind van de twaalfde eeuw stadsrechten. Deze rechten hielden onder andere in dat de stad verdedigingsmuren mocht aanleggen. Of men onmiddellijk van dit recht gebruik heeft gemaakt valt niet met zekerheid te zeggen.

Afb. 1. De restanten van de Waterpoort
vóór 1914

(foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch)

In 1202 noemde een monnik uit de abdij van Egmond de stad een 'munitio', wat wil zeggen: een versterking. Over de aard van deze versterking lichtte hij ons niet in. Het bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van de afgelopen decennia wijst uit dat er in het eerste kwart van de dertiende eeuw een bakstenen muur is aangelegd, waarin op sommige plaatsen tufsteen verwerkt is. Het muurwerk van de waterpoort aan het Herman Moerkerkplein is, zo blijkt uit het onderzoek, nog grotendeels origineel. De toren behoort hiermee tot de oudste vestingwerken van Nederland. Het archeologisch onderzoek tijdens de komende restauratie kan mogelijk een meer exacte datering opleveren.

Constructie

Aan de buitenzijde ziet het baksteenwerk er veel jonger dan de dertiende eeuw uit. Dit komt door de latere herstellingen van de buitenschil. Twee grote herstellingen, waarschijnlijk uit de zeventiende en uit de negentiende eeuw, zijn duidelijk waarneembaar. Het gedeelte met de grote bakstenen is echter nog grotendeels oorspronkelijk. Bij de recente restauratie is dit gedeelte met zogenaamd de kloostermoppen hersteld.

Aan de binnenzijde is het oude werk nog geheel aanwezig. Het metselwerk is uit de dikste bakstenen vervaardigd die we in de stad tegenkomen (steenformaten: 28,5-29,5 x 14-15 x 7,7-8,5 cm, 10 lagen = 90-92 cm). In de toren is geen tufsteen aangetroffen. Aangezien de muur een gebogen verloop heeft, is er geen sprake van een duidelijk metselverband. Wel is opvallend dat in het inwendige van de muur de bakstenen soms schuin op de richting van het muuropervlak gelegd zijn. Ter plaatse was geen duidelijk herkenbaar zogenaamd 'kistwerk' (constructie waarbij het inwendige van de muur uit afvalsteen en puin is samengesteld) aanwezig. Het metselwerk zal tijdens de restauratie nader onderzocht moeten worden.

De aangrenzende muren

De aangrenzende muur aan de noordzijde is van latere datum. Dit blijkt ook uit de steen met het jaartal 1650 boven het poortje. De muur langs de gedempte Marktstroom is eveneens van jongere datum. Het bovengedeelte zelfs van ná de demping van de Dieze in de jaren zestig. Bij een archeologische proefopgraving werd het talud van de gracht langs de oorspronkelijke stadsmuur aangesneden. De muur zelf is helaas niet aangetroffen, zodat over het exacte verloop geen informatie is verkregen.

De architectuur

We weten niet hoe de plattegrond en de bovenbouw van de poort eruit hebben gezien. Uit de nu nog aanwezige resten van de zuidelijke toren valt af te leiden dat er een doorstromingsopening van was. Tijdens de sloop van deze toren zijn in 1914 door J. Mosmans waarnemingen verricht en enkele foto's gemaakt. De toren is toen tot het maaiveld afgebroken. Bij de toekomstige restauratie zullen de funderingen worden onderzocht. Oude afbeeldingen van de toren zijn niet bekend. Jacob van Deventer tekende in 1545 nog twee halfronde torens met puntdak. Niet te zien is of er een overbouw van de waterdoorlaat was. Op de kaart van Braun en Hogenberg uit 1588 is de noordelijke toren niet meer aangegeven. Wel is een overkluizing van het water weergegeven. De middenzeventiende-eeuwse kaart van J. Blaeu geeft de huidige situatie aan. Op geen van de oude kaarten staat de naastgelegen, over de Binnendieze gebouwde, regentenkamer van het Groot Ziekengasthuis. De mogelijkheden voor het weer herkenbaar maken van de zuidelijke helft van de waterpoort worden thans bekeken. Aanvullend onderzoek ten behoeve van een juiste reconstructie zal nog moeten plaatsvinden.

A. van Drunen

De kelders op de hoek van de Markt en de Hinthamerstraat

Toen begin september 1991 een vrachtwagen voor het hoekpand Markt-Hinthamerstraat door de bestrating zakte, was dat aanleiding om één van de laatst overgebleven kelders onder de straat te slopen en met zand te vullen. Hiermee verdween weer een exemplaar van het merkwaardige fenomeen van kelders vóór de huizen.

's-Hertogenbosch telde in de jaren twintig van onze eeuw nog tientallen voorkelders,

die vooral gesitueerd waren op de Markt, de Pensmarkt, de Schapenmarkt, de Hoge Steenweg, de Visstraat en het eerste gedeelte van de Hinthamerstraat. Bij een gemeentelijke sloopactie in de jaren rond 1930 zijn er tientallen verdwenen. De kelders zijn toen kort voor de sloop opgemeten. In 1972, bij de aanleg van de voetgangerspromenades, en in 1978 is wederom een aantal voorkelders gesloopt, nu helaas zonder documentatie. Onze kennis over de voorkelders moeten we daarom halen uit de enkele nog verspreid in de stad voorkomen-

de exemplaren. Direct na het inzakken van een deel van het keldergewelf is daarom door de Bouwhistorische en

Afb. 2 Plattegrond van de kelders en voorkelders van Markt 29-31-33 en Hinthamerstraat

3-5 met de verschillende bouwfasen.

1: oudste kelderaanleg circa 1300;

2: kelder Hinthamerstraat 3-5, 1ste helft 14e eeuw;

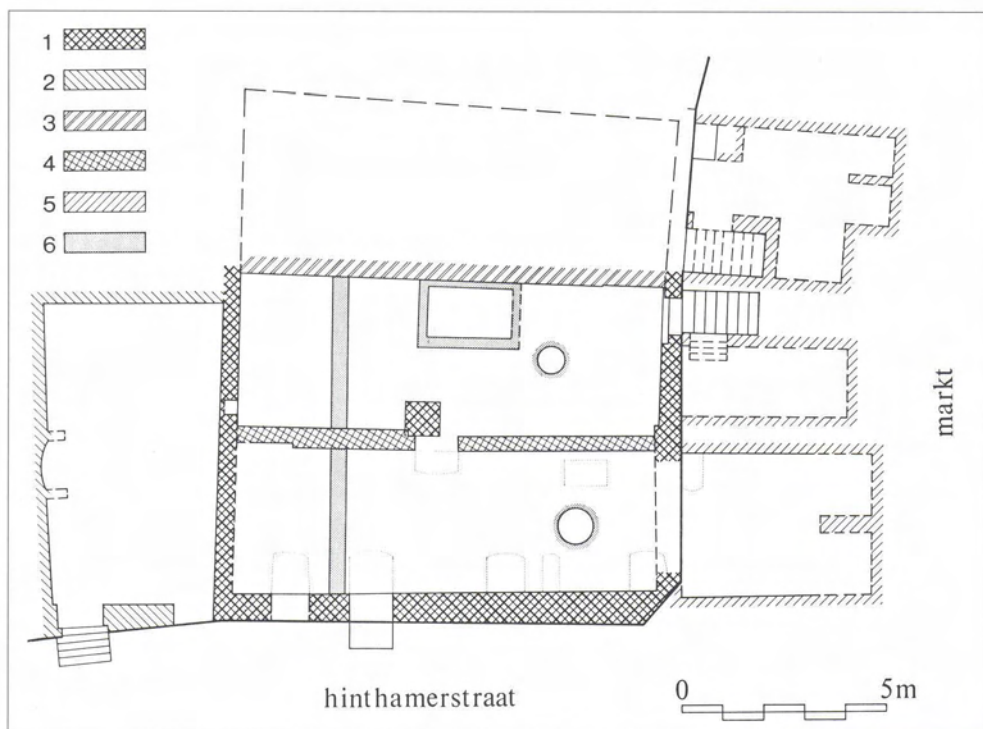
3: afscheiding kelder Markt 29, 15e eeuw;

4: splitsing kelder Markt 31 en 33, 15e eeuw;

5: voorkelders 15e eeuw(?);

6: latere beer- en waterputten;

(tek. J. v. d. Eijnden, BAD, 1992).

Archeologische Dienst de kelder vóór en onder de panden Markt 31 en 33 opgemeten en gedocumenteerd.

Hierbij bleek dat de kelder vroeger verder onder de straat heeft doorgelopen. De voorkelder had een tongewelf. De kelder kon niet nader gedateerd worden. Uit het cijsboek (= grondrentenboek) van 1520 blijkt dat er toen reeds geld betaald werd voor de voorkelder.

De kelder onder het huis zelf heeft ook een tongewelf. Hij stond in verbinding met de kelder onder het rechterbuurpand (nr. 31), dat weliswaar een afzonderlijk pand is, maar tegenwoordig is samengevoegd met het hoekpand. Na het opmeten van de voorkelder is er een muur gemetseld in de doorgang ter plaatse van de voorgevel. Het gewelf van de voorkelder is gesloopt en de ruimte met zand volgestort.

In de zomer van 1992 heeft men de beide kelders onder de huizen nr. 31 en 33 verdiept en van een nieuwe betonvloer voorzien. Er was toen gelegenheid voor nader onderzoek. Al snel bleek dat de kelders een oudere voorganger hebben. Zwaar baksteenwerk in de zijmuur langs de Hinthamerstraat en de voorgevel aan de Markt wijzen op een dertiende- of vroeg veertiende-eeuwse kelder. Ook is de fundering van een ondersteuningskolom midden in de ruimte aangetroffen. De oorspronkelijke

kelderingang aan de Markt is nu nog in gebruik.

Verrassend was dat de oudere kelder ook onder het naastgelegen huis Markt 29 heeft doorgelopen. Ter plaatse van de drie relatief kleine huizen heeft dus in de dertiende of vroege veertiende eeuw een groot stenen huis gestaan. De verdeling in drie afzonderlijke huizen en kelders vond vermoedelijk in de vijftiende eeuw plaats, waarbij de tot voor kort aanwezige tongewelven zijn aangebracht. Hoe de zoldering van de oude grote kelder er uitzag was helaas niet meer te achterhalen. Mogelijk was het een houten balklaag die steunde op gemetselde pijlers. De fundering van één pijler is aangetroffen. In de kelder onder nr. 29 is volgens mededeling nu nog een balklaag aanwezig. Helaas kan deze kelder met voorkelder niet onderzocht worden.

Uit het in augustus 1992 afgesloten bouwhistorisch en archeologisch onderzoek kwam ook naar voren dat er bij de opdeling in kleinere panden een gezamenlijke beerput is aangelegd. In beide kelders is ook, niet ver van de beerput, een waterput aangetroffen. Met de hygiëne nam men het vroeger kennelijk niet zo nauw. De waterputten en een kleinere beerput onder Markt 31 dateren overigens uit een latere tijd. Omdat, zoals hierboven blijkt, kelders in relatie kunnen staan met die van de buur-

panden is ook de kelder van het pand Hinthamerstraat 3-5 opgemeten. De gemeenschappelijke rechterzijmuur is ouder dan de linkerzijmuur van deze kelder. Er is dus geen directe relatie tussen de grote kelder aan de Markt en deze kleinere kelder in de Hinthamerstraat.

Opvallend is dat er een stookplaats in de kleine kelder tegen de linkerzijmuur was aangebracht. Stookplaatsen komen niet zo vaak voor in kelders. Waarschijnlijk duiden ze op bewoning, alhoewel ambachtelijke activiteiten ook niet uit te sluiten zijn. Kelderwoningen kwamen al in de vijftiende eeuw voor, maar vooral aan het eind van de negentiende eeuw leefden hele gezinnen in een vochtige donkere kelder. Ook deze sociale aspecten spelen een rol in het onderzoek van kelders in de binnenstad.

A. van Drunen

